prof. dr hab. Bolesław Niemierko
Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Sopocie

Cztery typy diagnostów edukacyjnych

Diagnostyka edukacyjna jest młodą dyscypliną pedagogiczną. Nie próbowaliśmy jeszcze badać postaw osób wykonujących działania z zakresu unormowanych lub nieformalnych funkcji **diagnosty edukacyjnego** (Niemierko, 2009, s. 31-32).

Osobowość diagnosty, jako względnie stały układ wewnętrznych regulatorów jego działalności, odgrywa szczególną rolę w pracy niespecjalisty, pozbawionego – w większości sytuacji – zobiektywizowanych procedur i czasu na ich stosowanie. Postawy pedagoga wobec innych ludzi i wobec samego siebie stanowią „czynnik ludzki" edukacji, decydujący w wielu sytuacjach o jej sukcesie.

Pomiar postaw diagnostów edukacyjnych

Gdzie szukać teoretycznych podstaw typologii osobowości diagnosty? Naturalnie, w psychologii. Typologię *wiedzy i umysłu diagnosty* (psychologicznego) przedstawił Władysław Jacek Paluchowski. Opierając się na koncepcji Czesława Nosala (1990), zarysował cztery sylwetki (2001, s. 84):

Typ 1, **konkretno-obiektywny**. Poszukuje szczegółowych faktów, jest logiczny, ostrożny, przestrzega reguł zewnętrznych.

Typ 2, **globalno-obiektywny**. Wykorzystuje modele i prawa ogólne, poszukuje wyjaśnień deterministycznych, tworzy teorie.

Typ 3, **konkretno-subiektywny**. Wrażliwy emocjonalnie, impulsywny, chętnie podejmuje ryzyko i eksperymentuje.

Typ 4, **globalno-subiektywny**. Dąży do głębokiego rozumienia i przeżycia problemów, duchowego przywództwa i wpływu.

Ta typologia przypomina Wincentego Okonia cztery **drogi uczenia się** (1967) i analogiczne **modele uczenia się** (Niemierko, 2007, s. 106-108; Niemierko, 2012). Te modele, po zamianie kolejnością typu 3 i typu 2 Paluchowskiego, prowadzą do następującej typologii diagnostów:

1. **Proceduralista** (uczenie się przez *przyswajanie*, model alfa): uparte poszukiwanie i chłodne rejestrowane faktów, logiczne rozumowanie, ostrożne wnioskowanie, skłonność do stosowania sprawdzonych schematów działania, pilna obserwacja skutków podjętych decyzji.
2. **Ryzykant** (uczenie się przez *działanie*, model beta): przygodowe traktowanie diagnozy, podejmowanie ryzyka, śmiałość działań w zmiennej sytuacji, pomysłowość, sprawne podejmowanie decyzji, impulsywność, emocjonalna argumentacja za przyjętym rozstrzygnięciem.
3. **Teoretyk** (uczenie się przez *odkrywanie*, model gamma): analiza przypadku w ujęciach alternatywnych, fakty jako dowody prawdziwości

twierdzeń ogólnych, pogłębione wyjaśnienia teoretyczne, odwlekanie decyzji, tymczasowość i dyskusyjność rozstrzygnięć.

4. **Intuicjonista** (uczenie się przez *przeżywanie*, model delta): wrażliwość na emocje przejawiane przez uczniów, wczuwanie się w motywy zachowań, osobiste wartościowanie faktów, żywość argumentacji, skłonność do przewodzenia zespołom oceniającym.

Obydwie typologie mają status spekulatywnych konstruktów (Niemierko, 2009, s. 41; Wysocka, 2013, s. 290), gdyż były jedynie przedmiotem powierzchownych przymiarek. Stacjonarnym licencjatom pedagogiki najbardziej spodobał się Intuicjonista, a najmniej – Teoretyk, ale podstawą tych wyborów było tylko ogólne wyobrażenie sylwetek diagnostów zawarte w podanych objaśnieniach.

Krokiem ku pomiarowi postaw diagnostów jest Inwentarz *Diagnosta Edukacyjny*, oparty na powyższej typologii. Składa się on z 40 pozycji uporządkowanych *1 – 2 – 3 – 4* w każdej kolejnej czwórce, tak że np. Proceduralistę reprezentują pozycje 1, 5, 9, … , Ryzykanta reprezentują pozycje 2, 6, 10, … itd. Pierwotna wersja inwentarza okazała się nierzetelna, gdyż medialna wartość współczynnika *alfa* Cronbacha dla pojedynczego typu diagnosty wyniosła tylko 0,41. Po przeredagowaniu jedenastu najsłabszych pozycji wyniosła już, w powtórnym badaniu, 0,49, zbliżając się do wartości uznawanej za wystarczającą do decyzji grupowych (Niemierko, 2002, s. 213). Podniesienie rzetelności do wartości umożliwiających diagnozę indywidualną (0,80) wymagałoby (a) zwężenia definicji typów i (b) znacznego wydłużenia poszczególnych skal.

Obecna wersja, uznana za roboczą, jest załączona do referatu. Jej zastosowanie w grupie niestacjonarnych studentów pedagogiki, z których mniej więcej połowa pracuje w instytucjach edukacyjnych, przyniosło wyniki przedstawione w tab. 1.

Tabela 1. Statystyki czterech typów diagnosty edukacyjnego uzyskane w badaniach studentów pedagogiki (*n* = 30)

Symbol	Typ diagnosty	Wskaźniki statystyczne		
		średnia	wariancja	rzetelność
Alfa	Proceduralista	35,4	19,6	0,46
Beta	Ryzykant	**32,9**	21,5	0,52
Gamma	Teoretyk	35,2	**27,9**	**0,63**
Delta	Intuicjonista	**36,7**	16,0	0,38

Dane zestawione w tab. 1 pokazują, że głęboki emocjonalnie Intuicjonista jest najchętniej aprobowany przez studentów, ale spontaniczny Ryzykant najmniej chętnie (różnica istotna statystycznie). Opinie o Intuicjoniście są mało zróżnicowane i niekonsekwentne (niska wariancja i niska rzetelność), a najbardziej zróżnicowane i rzetelne – o Teoretyku. Jak wiadomo, wielu czynnych pedagogów ma krytyczny stosunek do akademickiej wiedzy o edukacji, ale inni studenci pokładają w niej duże nadzieje. Pamiętajmy też, że działamy (instrukcja do inwentarza) w sferze wyobrażeń diagnosty edukacyjnego, bez obserwacji zachowań respondentów w tej roli.

Emocjonalne obciążenia funkcji diagnosty edukacyjnego

Funkcja diagnosty, nawet nieprofesjonalnego, wykonującego ją wśród innych ważnych czynności, wymaga od pedagoga dużej dojrzałości. Według Ewy Wysockiej (2009), dobremu kontaktowi diagnostycznemu z uczniem zagrażają następujące nastawienia diagnosty:

1. *Nawyk **oceniania i wartościowania**, ukształtowany w pracy dydaktyczno-wychowawczej.*
2. *Nadmierne **poczucie odpowiedzialności**, zwężające rozpoznanie do prób naprawy* życia *badanego.*
3. *Tendencja do **dominacji i autoprezentacji**, powodująca wzrost napięcia w procesie diagnostycznym.*
4. ***Nastawienie lękowe**, wynikające z obawy przed niepowodzeniem, bezradnością i utratą autorytetu.*

Te zagrożenia, sygnalizowane już we wczesnym okresie rozwoju osobowości i spotęgowane doświadczeniem pedagogicznym diagnosty, mogą zaowocować **autorytaryzmem**, stanowiącym plagę wszystkich form współczesnej edukacji.

Najlepszą metodą wykrywania wpływu sytuacji rodzinno-wychowawczych i późniejszych doświadczeń społecznych pedagoga jest **analiza transakcyjna** (AT), będąca metodą interpretacji pozapoznawczego aspektu komunikacji międzyludzkiej (Jagieła, 2011).

Podstawowa typologia **stanów Ja**, wytworzona przez Eryka Berne'a (1987) do opisu postaw ukształtowanych pod wpływem rodziców i szerszego otoczenia obejmuje trzy stany:

1. **Ja-Rodzic** – częste i bezwiedne zajmowanie pozycji inicjatora i decydenta odpowiedzialnego za działania innych, traktowanych jako Dzieci.
2. **Ja-Dorosły** – *najbardziej racjonalny, autonomiczny oraz obiektywny stan Ja, odpowiadający za dobry kontakt z rzeczywistością* i partnerskie stosunki z innymi (Jagieła, 2012, s. 50).
3. **Ja-Dziecko** – kierowanie się niekontrolowanymi emocjami, ustępowanie innym, gdy zajmą pozycję Rodzica.

Ten prosty podział, dający się sprowadzić do alternatywy dominacja – partnerstwo, został wkrótce rozwinięty przez wprowadzenie trzech stanów do wewnątrz każdej kategorii, to jest wyodrębnienie nie tylko (1) Rodzica – Dorosłego – Dziecka, lecz także (2) skłonności do zachowań rodzicielskich, partnerskich i dziecięcych w ramach tych trzech ogólnie określonych postaw.

Dwustopniowa typologia stanów Ja została zdefiniowana przez Jarosława Jagiełę następująco (2012; nazwy w nawiasie kwadratowym są dodane przez autora referatu):

1. Rodzic w Rodzicu (RR) – *odpowiada funkcjonalnemu stanowi* **Rodzica Krytycznego**, *będąc rodzicielskim zbiorem norm, zasad, ocen, powinności itd.*
2. Dorosły w Rodzicu (DR) – *nazywany też niekiedy* **Rodzicem Praktycznym**, *zawiera przekazane przez rodziców reguły postępowania praktycznego i sposoby efektywnych działań.*

3. Dziecko w Rodzicu (DzR) – *stanowi funkcjonalny stan* **Rodzica Opiekuńczego** *przejawiającego się poprzez zachowanie wyrażające troskę, opiekę, wychowanie itd.*
4. Rodzic w Dorosłym (RD) – *nazywany też Etosem* [**Dorosłym Etycznym**], *jest zbiorem przetworzonych, świadomie przepracowanych i zintegrowanych przez dorosłego danych pochodzących od Rodzica.*
5. Dorosły w Dorosłym (DD) – *określany jako Komputer lub Logos* [**Dorosły Logiczny**], *gromadzi i przetwarza informacje pochodzące od samego podmiotu oraz z otaczającej rzeczywistości.*
6. Dziecko w Dorosłym (DzD) – *nazywany również Patosem* [**Dorosły Emocjonalny**], *stanowi zbiór świadomie przeżywanych uczuć poddanych ocenie i kontroli struktury Dorosłego.*
7. Rodzic w Dziecku (RDz) – *definiowany też jako* **Dziecko Przystosowane**, *przejawia się uczuciami i zachowaniami służącymi społecznej adaptacji.*
8. Dorosły w *Dziecku* (DDz) – *nazywany funkcjonalnym terminem „Mały Profesor"* [**Dziecko Twórcze**], *reprezentuje najbardziej twórcze i intuicyjne strategie badania rzeczywistości oraz rozwiązywania problemów.*
9. Dziecko w Dziecku (DzDz) – *wymieniane jako* **Dziecko Naturalne** *lub Spontaniczne, wyraża pięć podstawowych uczuć (szczęście, smutek, złość, strach, wstręt), które nie są wynikiem oddziaływań społecznych.*

Na powyższym schemacie oparty jest egogram, czyli inwentarz stanów Ja, wytworzony w Zespole Badawczym Edukacyjnej Analizy Transakcyjnej w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie (Pierzchała i Sarnat-Ciastko, 2011) i zastosowany przez mnie w badaniach studentów pedagogiki. Jego ogólne wyniki przedstawia tab. 2.

Tabela 2. Statystyki trzech głównych stanów Ja w egogramie uzyskane w badaniach studentów pedagogiki (n = 30)

Statystyka	*Rodzic* (R)	*Dorosły* (D)	*Dziecko* (Dz)
Średnia	100,4	98,0	95,9
Wariancja	148,0	100,5	74,2
Rzetelność	0,80	0,74	0,53

Średnie punktów uzyskanych w 30 pozycjach (o skali 1–5) reprezentujących ogólne stany Ja studentów sugerują ich orientację na Rodzica i Dorosłego, przy stosunkowo słabszym i niepewnym (niska wariancja i niezadowalająca rzetelność) uznaniu pozycji Dziecka.

Znacznie bardziej wyraziste jest zestawienie wyników dwustopniowej analizy transakcyjnej preferencji diagnostycznych studentów. Przedstawia je tab. 3.

Tabela 3. Statystyki dziewięciu szczegółowych stanów Ja w egogramie uzyskane w badaniach studentów pedagogiki (n = 30)

Typ diagnosty	Rodzic Krytyczny	Rodzic Praktyczny	Rodzic Opiekuńczy	Dorosły Etyczny	Dorosły Logiczny	Dorosły Emocjonalny	Dziecko Przystosowane	Dziecko Twórcze	Dziecko Naturalne
Średnia	25,3	25,3	**41,5**	**40,6**	28,1	30,4	32,3	**36,9**	24,4
Wariancja	15,8	30,9	25,6	15,5	17,0	13,0	42,9	20,6	24,7
Rzetelność	0,29	**0,61**	**0,70**	**0,55**	0,36	0,25	**0,80**	**0,62**	0,42

W tab. 3 dostrzegamy preferencje studentów pedagogiki do stanu Rodzica Opiekuńczego, Dorosłego Etycznego i Dziecka Twórczego, przy czym współczynniki rzetelności pomiaru tych postaw należą do najwyższych. Takie skłonności przyszłych wychowawców nie powinny nas dziwić. Duże różnice wariancji i rzetelności stosunkowo krótkich (10 pozycji) skal szczegółowych stanów Ja oraz mała liczność próby każą nam jednak traktować uzyskane wyniki jedynie jako wstępnie orientujące.

Typ diagnosty a dominujące stany Ja

Spróbujemy teraz powiązać typologię diagnostów z transakcyjną kategoryzacją ich deklarowanych zachowań. Tab. 4 przedstawia odpowiednie korelacje.

Tabela 4. Korelacje typów preferencji diagnostycznych ze stanami Ja oszacowane w badaniach studentów pedagogiki (n = 30)

Typ diagnosty	Rodzic Krytyczny	Rodzic Praktyczny	Rodzic Opiekuńczy	Dorosły Etyczny	Dorosły Logiczny	Dorosły Emocjonalny	Dziecko Przystosowane	Dziecko Twórcze	Dziecko Naturalne
Proceduralista	0,09	0,19	0,34	0,27	0,35	0,14	0,32	0,07	-0,10
Ryzykant	0,33	**0,46**	0,28	**0,56**	0,11	0,21	**0,37**	0,31	-0,08
Teoretyk	0,18	**0,49**	**0,36**	**0,59**	0,01	0,26	**0,47**	0,20	-0,05
Intuicjonista	**0,55**	0,18	**0,37**	**0,37**	**0,44**	**0,57**	-0,14	**0,43**	0,15

Niełatwo zinterpretować trzydzieści sześć współczynników (*r* Pearsona), nie tylko ze względu na ich liczbę, lecz także ze względu na niskie wartości, będące skutkiem niezadowalającej rzetelności pomiaru. Tylko co trzeci z tych współczynników osiągnął statystyczną istotność (r > 0,36), przy czym żaden nie dotyczył Proceduralisty i Dziecka Naturalnego.

By uwypuklić zależności między typami diagnostów i ich stanów Ja, zastosowałem poprawkę Spearmana na obniżenie współczynnika korelacji wskutek błędów pomiaru dwu zmiennych (Niemierko, 1975, s. 232-233). Jej postać jest następująca:

$$r_{T_1T_2} = \frac{r_{t_1t_2}}{\sqrt{r_{tt_1} r_{tt_2}}}$$

gdzie:
$r_{T_1T_2}$ oznacza współczynnik korelacji wyników prawdziwych dwu testów,
$r_{t_1t_2}$ – współczynnik korelacji wyników otrzymanych,
r_{tt_1} oraz r_{tt_2} – współczynniki rzetelności pomiaru dwu zmiennych.

Poprawka Spearmana pozwala na oszacowanie korelacji wyników prawdziwych tych zmiennych, ale jest to oszacowanie bardzo niedokładne, bo obciążone potrójnymi błędami losowymi: współczynnika korelacji dwu zmiennych i dwóch współczynników rzetelności. Bywa, że otrzymujemy współczynniki większe od jedności i w tym przypadku przedstawiamy je zawsze jako 1. Poprawka zastosowana do danych z tab. 4 przyniosła wyniki zestawione w tab. 5, w której nadto, dla większej przejrzystości, pominięto współczynniki nieistotne statystycznie po poprawce.

Tabela 5. Hipotetyczne korelacje wyników prawdziwych preferencji diagnostycznych z wynikami prawdziwymi stanów Ja w oszacowaniach studentów pedagogiki (n = 30)

Typ diagnosty	Rodzic Krytyczny	Rodzic Praktyczny	Rodzic Opiekuńczy	Dorosły Etyczny	Dorosły Logiczny	Dorosły Emocjonalny	Dziecko Przystosowane	Dziecko Twórcze	Dziecko Naturalne
Proceduralista		0,8	0,8	0,6	**1**		0,6		
Ryzykant	**0,9**	**1**	0,7	0,7			0,7	0,5	
Teoretyk		**1**	0,8	**1**			0,8		
Intuicjonista	**1**	0,6	**1**	**0,9**	**1**	**1**		0,8	

Z tab. 5 odczytujemy następujące hipotetyczne związki czterech typów diagnosty edukacyjnego z postawami rejestrowanymi w systemie analizy transakcyjnej:

1. **Proceduralista** ma w poczuciu studentów pedagogiki najwięcej wspólnego z bezwzględnie logicznym Dorosłym w Dorosłym, a jego postawy rodzicielskie nie wykazują, na szczęście, inklinacji do kontroli i krytyki, a więc do przejawów autorytaryzmu.
2. Surowszy jest **Ryzykant** (wysoki współczynnik postawy krytycznej), który jednak kieruje się przede wszystkim względami praktycznymi, a jego dążenie do skuteczności diagnozy potwierdza założenia uczenia się przez działanie (modelu beta).
3. W przekonaniu studentów **Teoretyk** jest także nastawiony praktycznie, pojawia się nadto u niego zintegrowana postawa etyczna, będąca wynikiem dojrzałych przemyśleń, tonujących wysokie wymagania. Właściwości Ryzykanta i Teoretyka są wysoko skorelowane (r = 0,9), co przypomina koncepcję uczenia się przez rozwiązywanie problemów praktycznych (Dewey, 1988).
4. Najbardziej rozmyta jest sylwetka **Intuicjonisty**, który kojarzy się z niemal wszystkimi odmianami stanów Ja Rodzica i Dorosłego, ale nie z zachowaniem dziecka, z ewentualnym wyjątkiem twórczego Dorosłego w Dziecku. Tak wszechstronny i dojrzały Intuicjonista potwierdza odczucia studentów niestacjonarnych pedagogiki, którzy spontanicznie

opowiadali się za tą sylwetką, ale mocno wykracza poza oczekiwania autora badań, formułowane we wcześniejszych publikacjach (Niemierko, 2009; Niemierko, w druku).

Podsumowanie

Oto podsumowanie przedstawionych tu rozważań i analiz oraz główne wnioski:

1. Typologia diagnostów edukacyjnych może rzucić światło na różnice w ich metodach i ocenach, włączając w to sprawdzanie i ocenianie osiągnięć szkolnych.
2. Typologię diagnostów edukacyjnych można oprzeć na teorii kształcenia wielostronnego, odróżniając Proceduralistę (przyswajanie), Ryzykanta (działanie), Teoretyka (odkrywanie) i Intuicjonistę (przeżywanie).
3. Zwiad badawczy dowodzi, że studenci pedagogiki najchętniej przyjmują postawę Intuicjonisty, a Teoretyk i Ryzykant mają dla nich wiele cech wspólnych.
4. Preferencje do określonych stanów Ja w procesach komunikacyjnych mogą być interpretowane w kategoriach wczesnych doświadczeń rodzinnych w ramach analizy transakcyjnej.
5. Analiza transakcyjna wykazuje, że większość studentów przejawia cechy Rodzica Opiekuńczego, Dorosłego Etycznego i Dziecka Twórczego.
6. Proceduralista jest ściśle logiczny, Ryzykant – krytyczno-praktyczny, Teoretyk – praktyczno-etyczny, a Intuicjonista – wielopostaciowy.
7. Przydatność analizy transakcyjnej do interpretacji postaw diagnosty edukacyjnego musi być potwierdzona w szerszych badaniach ilościowych i jakościowych.

SWPS DIAGNOSTA EDUKACYJNY

Wyobraź sobie, że rozpoznawanie warunków, przebiegu i wyników **uczenia się** dzieci, młodzieży lub dorosłych należy do twoich zawodowych obowiązków. Na każdą z pozycji kwestionariusza masz do wyboru pięć odpowiedzi: ***NIE***, ***Raczej NIE***, ***Nie wiem***, ***Raczej TAK***, ***TAK***. Przyjmij postawę krytyczną: gdy wszystko jest „na tak", diagnozowanie staje się niemożliwe.

Odpowiedzi zaznaczaj krzyżykami we właściwych kolumnach. Podpisz się nazwiskiem lub pseudonimem.

Poz.	Z a c h o w a n i e	**NIE**	Raczej NIE	Nie wiem	Raczej TAK	TAK
1.	Diagnozując, stosuję wyłącznie niezawodne procedury.					
2.	Diagnoza to dla mnie przygoda pedagogiczna.					
3.	Szczegółowo rozważam „za" i „przeciw" każdej opinii.					
4.	Wykazuję dużą wrażliwość na emocje badanych.					
5.	Razi mnie nadmiar dokumentacji diagnoz.					
6.	Wystrzegam się ryzyka błędnej diagnozy.					
7.	Przez diagnozy sprawdzam teorie pedagogiczne.					
8.	Wyżej cenię zachowania niż motywy badanego.					
9.	W diagnozowaniu starannie wystrzegam się emocji.					
10.	Śmiało podejmuję działania diagnostyczne.					
11.	Bardziej interesuje mnie praktyka niż teoria diagnozy.					
12.	Mam osobisty pogląd na ujawniane fakty.					
13.	Chłodno rozważam związki pomiędzy fatami.					
14.	Cechuje mnie pomysłowość w wyjaśnianiu zjawisk.					
15.	Długo wstrzymuję się z diagnozą, gdy nie mam pewności.					
16.	Chętnie wracam do swoich diagnoz w dyskusjach.					
17.	Staram się diagnozować jak najostrożniej.					
18.	W diagnostyce cenię szybkość podejmowania decyzji.					
19.	Staram się dokonać bezdyskusyjnej diagnozy.					
20.	Mam często rację w dyskusjach wychowawczych.					
21.	Unikam skomplikowanych procedur diagnostycznych.					
22.	Lubię wykonywać czynności diagnostyczne.					
23.	Pogłębiam wiedzę diagnostyczną, studiując podręczniki.					
24.	Unikam wpływu wychowawczego w toku diagnozowania.					
25.	Przyjmuję odpowiedzialność za skutki swoich diagnoz.					
26.	Potrafię żywo argumentować za swoją diagnozą.					
27.	Jednakowo traktuję każdą grupę środowiskową.					
28.	Mocno przeżywam każdą swoją diagnozę.					
29.	Podstawą diagnozy jest dla mnie znajomość pedagogiki.					
30.	Diagnozowanie jest dla mnie osobistym przeżyciem.					
31.	W diagnozie staram się o pełną poprawność pojęciową.					
32.	Dbam o stały kontakt wzrokowy z diagnozowanym.					
33.	Uważam, że uprawnienia diagnostów należy stopniować.					
34.	W diagnozowaniu cenię spokój, brak pośpiechu.					
35.	Interpretuję fakty według różnych teorii pedagogicznych.					
36.	Uważam, że diagnosta powinien wzbudzać zaufanie.					
37.	Do diagnozy potrzebuję dużej liczby danych.					
38.	Mam dużo energii do działań diagnostycznych.					
39.	Najwyżej cenię jasność orzeczeń diagnostycznych.					
40.	Moje diagnozy to początek współpracy wychowawczej.					

Diagnosta

[Pozycje 5, 6, 8, 11, 18, 19, 21, 24, 27, 33 i 34 są punktowane 5 - 4 - 3 - 2 - 1. Reszta pozycji jest punktowana 1 - 2 - 3 - 4 - 5.]

Bibliografia

1. Berne, E. (1987) *W co grają ludzie? Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: PWN.
2. Dewey, J. (1988) *Jak myślimy?* Warszawa: PWN (wyd. amer. 1933).
3. Jagieła, J. (2011) *Analiza transakcyjna w edukacji*. Częstochowa: Wyd. im. Stanisława Podobińskiego.
4. Jagieła, J. (2012) *Słownik analizy transakcyjnej*. Częstochowa: Wyd. im. Stanisława Podobińskiego.
5. Niemierko, B. (1975) *Testy osiągnięć szkolnych. Podstawowe pojęcia i techniki obliczeniowe*. Warszawa: WSiP.
6. Niemierko, B. (2007) *Kształcenie szkolne. Podręcznik skutecznej dydaktyki*. Warszawa: WAiP.
7. Niemierko, B. (2009) *Diagnostyka edukacyjna. Podręcznik akademicki*. Warszawa: WN PWN.
8. Niemierko, B. (2013) *Analiza transakcyjna jako metoda diagnostyki edukacyjnej*, „Edukacyjna Analiza Transakcyjna" nr 2.
9. Niemierko, B. (w druku). *Analiza transakcyjna jako metoda diagnostyki edukacyjnej*. „Edukacyjna Analiza Transakcyjna" nr 2.
10. Nosal, C.S. (1990) *Wyodrębnienie typów intelektu na podstawie analizy skupień*. W: J. Brzeziński, T. Marek,
11. C. Noworol (red.) *Psychologia matematyczna. Tom 4: Od modelu teoretycznego do modelu pomiarowego*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
12. Okoń, W. (1967) *Podstawy wykształcenia ogólnego*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
13. Paluchowski, W.J. (2001) *Diagnoza psychologiczna. Podejście ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Scholar.
14. Pierzchała, A., Sarnat-Ciastko, A. (2011) *Egogram strukturalny. Kwestionariusz samooceny stanów Ja*. „Edukacyjna Analiza Transakcyjna" nr 1.
15. Wysocka, E. (2009) *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*. Warszawa: WN PWN.
16. Wysocka, E. (2013) *Diagnostyka pedagogiczna. Nowe obszary i rozwiązania*. Kraków: Impuls.